

COVID-19 SONRASI AB'NİN GELECEĞİ ÜZERİNE BİR PROJEKSİYON: KRİZLER VE DEĞİŞİMLER

Nergiz ÖZKURAL-KÖROĐLU¹

Cemal Cem ANARAT²

ÖZET

Avrupa Birliği aynı bir organizma gibi hayatta kalabilmek için sürekli bir dönüşüm içerisinde ve gücü de bu değişime açık yapısından ileri gelmektedir. Son zamanlarda küresel düzeyde yaşanan Covid-19 salgını da elbette AB'nin maruz kaldığı krizler dizisine bir yenisi olarak eklenmiştir. Bu çalışmada ilk olarak AB'nin siyasî niteliğinin ön plana çıkmaya başladığı 2000'li yıllarda yaşadığı dönüşüm, uluslararası sistemdeki güncel gelişmeler ışığında ve genişleme-derinleşme sorunsalı bağlamında ele alınacaktır. Uzun zamandır Birliğe yeni bir üyenin dâhil olmaması, İngiltere'yle yolların ayrılması, Yeni Kaledonya sorunundaki gibi denizaşırı toprak kayıpları, kıtada bulunan bazı üyelerin

---

¹Doç. Dr., Üsküdar Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-posta: nergis.ozkural@gmail.com

²Arş. Gör., Üsküdar Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Doktora Adayı, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Doktora Programı, E-posta: cemanarat@gmail.com

çıkımayı tartışması gibi gelişmeler, genişleme-derinleşme ekseninde ağırlığın önümüzdeki süreçte derinleşmeye ve hatta içe kapanmaya ve-rileceğini göstermektedir. Buna ek olarak Covid-19 süreciyle Avrupa Toplum Modeli konusu ve ortak sağlık politikaları yeniden tartışmaya açılmıştır. Covid-19 krizi aslında, AB'nin dağılması anlamına gelme-mektedir. Aksine üyeler arasındaki güven krizi zaman içinde üyelerin aynı çatı altında toplanmasının ve iş birliğinin hukuki ve siyasî normlar üzerinden zeminini oluşturmak için anlamlı bir fırsat olacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Avrupa Birliği'nin Geleceği, Avrupa Toplum Mo-deli, Covid-19, Evrensel Temel Gelir, Yeni Kaledonya.*

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da ekonomik ve sosyal açıdan bir çöküş yaşanmıştır. Bu çöküşten ancak Avrupa ülkelerinin bir araya ge-lerek ve iş birliği yaparak kurtulabileceğini anlayan Robert Schuman gibi önde gelen Avrupalı siyasetçiler Avrupa Birliği'nin (AB) temelle-rini attılar. Birlik, yaşanan krizlerle ve büyüme hedefleriyle birlikte pek çok yapısal değişime maruz kalarak kendini yenilemiştir. AB'yi yaşa-yan canlı bir organizma gibi tasavvur edersek (Jupille, Caporaso & Checkel, 2002) bu değişimleri anlamamız daha kolay olacaktır. Aynı bir organizma gibi hayatta kalabilmek için sürekli bir dönüşüm içeri-sindedir. AB'nin gücü de bu değişime açık yapısından ileri gelmekte-dir. Son zamanlarda küresel düzeyde yaşanan Covid-19 salgını da el-bette AB'nin maruz kaldığı krizler dizisine bir yenisi olarak eklenmiş-tir. Bu çalışmada öncelikle AB'nin siyasî niteliğinin ön plana çıkmaya başladığı 2000'li yıllarda nasıl bir dönüşüm yaşadığı, uluslararası

konjonktürel değişimler ışığında ve genişleme-derinleşme paradoksu bağlamında kısaca ele alınacaktır. Ayrıca çalışmada, bu paradoksun genişlemede yaşanan sıkıntılar neticesinde diyalektik bir ilişki hâlini aldığı ve derinleşmeye temayül ettiği ileri sürülmüştür. AB siyasetinin Covid-19 salgını dönemine rastlayan iç-dış gündemi ve meselelerine değinilecek olan çalışmada, yaşanan krizin AB'nin siyasetine nasıl yansıdığı üzerinde durulacaktır. Ayrıca, Avrupa Toplumunun sosyal sorunlarından ve Brexit'ten bahsedilerek, Avrupa'nın salgın sonrası gidişatıyla ilgili değerlendirmelere yer verilecektir.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN İÇ VE DİŐ SİYASETİ

Covid-19 sonrası AB'yi değerlendirebilmek için AB'nin temel dinamikleri üzerinden inceleme yapmak yerinde olacaktır. AB, kuruluşundan bu yana pek çok kriz ve zorlukla karşılaşmış ancak tüm bu süreçlerden değişimle yenilenerek çıkmıştır. Keza, Petrol Krizi, Sođuk Savaş'ın sona ermesi, Almanya'nın yeniden birleşmesi, 2008 ekonomik krizi, Brexit süreci gibi uluslararası sistemdeki konjonktürel değişimlere paralel olarak ilerleyen bütünleşme süreci, ekonomik bütünleşme ile başlamış, federe bir devlet olma yolunda siyasallaşan bir yapıya doğru evrilerek bugünkü hâline ulaşmıştır. Geldiği noktada AB'nin devlet olup olmadığı veyahut federatif ya da konfederatif bir teşekkül (*entité*) olup olmadığı sorularına; (Walles, 1982-1983) yarı devlet (*quasi-state*) olduğu (Pelinka, 2011, p. 23) ve federal öncesi (*prefederatif*) (Weiler, 1985, p. 284) bir durumda olduğu cevabı verilebilir (Dedeođlu, 1998).

Özellikle 90'ların başında ekonomik birliğini tamamlayan Avrupa Topluluğu'nun Maastricht Antlaşması ile, topluluktan birliğe dönüşmesi ve akabinde Nice antlaşması ile kurumsal derinleşmede adım

atılması, Avrupa Birliği'ni uluslararası sistemde bir aktör olma (Ginsberg, 2002; Withman, 1998) konumuna getirmiştir. *Sui generis*, bir uluslararası örgüt olan AB'nin uluslararası ilişkilerdeki gelişmeler karşısındaki tepkilerini değerlendirmek sıklıkla karmaşık bir hâle gelmektedir. Bu noktada, AB için sivil bir güç (Orbie, 2006) veya ekonomik bir aktör tanımı yapılabilir, ancak AB'nin güvenlik konusunda ve askerî anlamdaki eksiklikleri nedeniyle bir küresel aktör olarak kabul edilmesi için şimdilik oldukça erkendir. Üye devletlerin, daha hâlen ulus devlet refleksleriyle hareket ediyor olmaları, Birliğin geleceğiyle ilgili soru işaretlerine neden olmaktadır.

AB'yi değerlendirirken karşımıza çıkan bir diğer ana eksen ise genişleme-derinleşme paradoksudur (Kelemen and Menon and Slapin, 2015). AB, kuruluşundan bu yana bir yandan kurumsal olarak derinleşirken diğer yandan da genişlemiştir. AB her bir genişlemeden sonra bu genişlemeye adapte olup değişebilmek adına kurumsal olarak derinleşme ihtiyacı hissetmiş ve bu ihtiyaca yönelik adımlar atmıştır. Hukuksal ve kurumsal derinleşmeyi de yeni antlaşmaları imzalayarak sağlamaya çalışmıştır. Ancak bu noktada belirtilmelidir ki uluslararası konjonktürdeki değişimler, AB'nin bütünleşme sürecindeki bu paradoksun seyrinde etkili olmuştur.

Derinleşmenin en son geldiği aşamanın AB Anayasası'nın 2005'te referandumla halkın onayına sunulduğu zamana tekabül ettiğini söyleyebiliriz. Ancak Fransa ile Hollanda'nın AB'yi federatif yapıya yaklaşılacak olan ve bir devlet olma yolunda ilerlemesi için önemli bir adım olan anayasayı reddetmesi, AB'nin geleceği ile ilgili çeşitli endişelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu noktada AB içinde Avrupa Şüpheciliğinin (Euroscpticism) (Leconte, 2010) yoğun olduğu Birleşik Krallık ve daha ziyade federatif yapıyı destekleyen Fransa-Almanya

ekseni arasındaki kutuplaşma da bu süreç içinde yoğunlaşmıştır (Saint-Paul, 2020; Desreumaux, 2014). AB Anayasası reddedilince bir reform antlaşması niteliğinde olan Lizbon Anlaşması 2009 yılında imzalanmış, ancak kurumsal derinleşme bakımından Anayasanın yaratması beklenen etkiyi gösterememiştir.

Genişleme süreci ise Türkiye'nin 2005 yılında müzakerelere başlaması ile eş zamanlı olarak duraksamaya girmiştir (Stammen, 2008, s. 203). AB'nin sınırlarının Ortadoğu'ya dayanması fikri ilk etapta AB'nin genelinde olumsuz bir tepkiye neden olmuştur. Ayrıca Türkiye'nin nüfusunun fazlalığı, coğrafyasının büyüklüğü ve tarım ülkesi olması gibi etkenlerin de ağırlık kazanmasıyla Birlik içinde doğruya doğru genişleme konusunda çatlak sesler çıkmaya başlamıştır. Bunun üzerine Türkiye, müzakerelere 2005 yılında kendisine dayatılan, "açık uçlu müzakere" perspektifinde başlamak durumunda kalmıştır. Bu durum Türkiye nezdinde bir hayal kırıklığı yaratmıştır (Türkiye için Müzakere Çerçeve Belgesi ve İlgili Diğer Belgeler, 2005, s. 19).

AB'nin genişleme sorunsalı bağlamında sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiği konusu tartışılırken, denizaşırı topraklar meselesi genelde arka planda kalmıştır. AB'nin denizaşırı ve Fransa'nın Pasifik Denizi'ndeki toprağı olan Yeni Kaledonya,³ aslında AB için merkezî bir öneme sahip olmamakla birlikte, Birliğin geleceğini etkileyebilecek

---

³Fransa'nın toplam yüzölçümünün %2,9'una tekabül eden Yeni Kaledonya idari bölgesi, özel statülü ve özerk bir denizaşırı Fransız toprağı olup ve aynı zamanda da AB toprağıdır (Vie Publique, 2019). Noumea Anlaşması uyarınca 2018'de düzenlenen bağımsızlık referandumu sonucu yalnızca yüzde 56,67'lik karşı oyla bağımsızlık seçeneği reddedilmiştir (L'Humanité, 2020). Eylül 2020'de Yeni Kaledonyalılara kararları tekrar sorulacaktır. Yeni Kaledonya meselesi aynı zamanda kolonizasyon sonrası denizaşırı Avrupa Birliği üyelerinin topraklarında yaşanan memnuniyetsizliği de göstermektedir.

bir sorundur.⁴ Pasifik Denizi'nde önemli bir askerî ve siyasî varlık anlamına gelen bölgenin Fransa'dan ayrılıp bağımsız bir ülke olma ihtimalinin yakın olduğunu düşünecek olursak, bağımsızlık olasılığı Fransa'nın gelecekte hem toprak hem de stratejik alan kaybedeceği anlamına gelecektir. İlerleyen dönemde AB'nin askerî güvenlik konularında kendi üyeleri içinde daha sıkı bir iş birliğine gitmesi, aynı zamanda AB için de stratejik bir alan kaybı anlamına gelebilecektir. Bölgenin kaybı, Pasifik Bölgesi'nde güç maksimizasyonu için rekabet içinde olan uluslararası sistemdeki ABD, Rusya ve Çin gibi büyük güçler arasındaki dengeler bağlamında da bir yere sahip olacaktır. Pasifik'teki bu muhtemel alan kaybı, aynı zamanda Birlik ölçeğinde aralarında diyalektik bir ilişki bulunan genişleme-derinleşme ilkeleri bağlamında, genişlemenin yavaşlaması sebebiyle derinleşmeye odaklanılması için bir fırsat oluşması anlamına gelebilecektir (Stammen, 2008, ss.196-198). Zira genişleme duraksamaya gireceğinden AB mevcut dış sınırları ve denizaşırı topraklarına daha fazla odaklanma gereği duyacaktır. Yine bu bağlamda artık genişleyemeyen AB'nin daha fazla derinleşme ihtiyacı duyacağı beklenebilir. Yani ulus devlet ölçeğinde iç kapanmanın yaygınlaştığı ve bölgesel güçlerin belirginleşmeye başladığı yeni küresel seyrinde zaten sınırlarını genişletmeyi büyük ölçüde durduran hatta küçülen AB'nin derinleşmeyle telafi arayacağı tahmin edilebilir bir durum olmaktadır.

Kendi içinde yaşadığı sorunlar ve krizlerin dışında, daha önce altı

---

⁴Nitekim Yunan Adaları meselesi bir denizaşırı toprak meselesi olmamakla birlikte AB sınırlarını temsil ettiğinden AB'nin denizaşırı topraklarına bakışını göstermek açısından diğer önemli bir örnektir. Son zamanlarda gerçekleşen karasuları sınıрыyla ilgili Türkiye-Yunanistan arasında çıkan gerginlik (Euronews, 2020) ve AB yetkililerinin Yunanistan'a destek ziyaretleri (Sputniknews, 2020) AB'nin adalar konusundaki hassasiyetini göstermek bakımından dikkate değerdir.

çizildiği gibi, uluslararası konjonktürdeki önemli değişimler de AB'nin gelişiminde etkili olmuştur. AB'nin iç politikasında yaşadığı sorunları da uluslararası sistemdeki değişimlerden bağımsız düşünmek neredeyse imkânsızdır. 2000'li yıllara baktığımızda karşımıza ilk etapta 11 Eylül terör saldırısı çıkmaktadır. Bu olay ile birlikte uluslararası sosyal yapı kökten değişmiştir. İslamofobi ve "İslamî terörizm" gibi kavramlar Huntington'un medeniyetler çatışması tezi ile beraber sıkça vurgulanır hâle gelmiştir (Aktaş, 2014, s. 32). Genişlemenin Türkiye noktasında tıkanıklığa girmesinde bu konjonktürel değişimin de etkisi olmuştur. 11 Eylül sonrasında uluslararası sistemde yaşanan zihinsel değişim kendini Avrupa'da yabancı düşmanlığının ve İslamofobinin artışıyla göstermiştir. Bu durum Suriye Savaşı sonrasında yaşanan göçmen krizi olarak kendini tekrardan göstermiştir.

2008 yılı uluslararası konjonktürel değişimler nedeniyle önemli bir diğer dönüm noktası olarak görülebilir. 2004 ve 2007 yıllarındaki genişlemeyle post komünist ülkelerin AB üyesi olması ve sınırlarının değişmesi neticesinde Rusya ile çıkar çatışmaları artmıştır. Aynı sene AB, Kosova'nın bağımsızlığını desteklerken, Rusya-Gürcistan savaşında Rusya Güney Osetya ve Abhazya'nın bağımsızlığını karşı hamle olarak tanımıştır (Nussberger, 2009 pp. 347-348). Çatışmanın şiddetini bahsi geçen ülkelerden geçen enerji yolları şiddetlendirmiştir, nitekim AB ile Rusya'nın temel çıkar çatışması enerji hatları üzerinden olmaktadır. Bu noktada 2004 yılında ortaya atılan Avrupa Komşuluk Politikası (European Commission, Migration and Home Affairs, 2020) çerçevesinde başlatılan Doğu Ortaklık Girişimi (Council Conclusions on Eastern Partnership policy beyond 2020, 2020, p. 8), Kafkas ülkeleri ve Doğu Avrupa ülkelerini kapsayarak enerji yollarının güvenliğini sağlama amacındadır. Keza, Batı destekli olduğu bilinen ve 2004

yılında gerçekleşen Ukrayna'daki Turuncu Devrim ve Gürcistan'daki Gül Devrimi'nde de Rusya ve AB'nin güç mücadelesinin yansımaları görülmektedir.⁵

2008 yılındaki bir diğer önemli kırılma noktası Dünya Finans Krizi'dir. Bu kriz, Avrupa bankacılık sisteminin zayıf noktalarını ortaya çıkarmıştır. AB bu krizin sancılarını Avro Krizi olarak uzun süre yaşamıştır. Avrupa Para Birliği'nin kuruluşundaki en önemli sorun, üye devletlerin para politikalarını Avrupa Merkez Bankası'na devretmiş olmalarıdır. Eğer üye devletler kendi paralarını kontrol edebilselerdi, para basarak en azından iç borçlarını ve faizlerini ödeyebilirlerdi (Yılmaz, 2014, ss. 67-68). Alman şansölyesi Merkel her ülkenin kendi bankalarından sorumlu olduğunu, AB'den sorumlu olmadıklarını açıklamıştır. Bir yandan da Almanya'nın avro bölgesi içerisinde kalacağını ve avroyu kurtarmak için asgari düzeyde katkıda bulunacağını söylemiştir. Ancak ne yazık ki Almanya sözünde durmamıştır (Yılmaz, 2014, ss. 67-68). Avrupa Merkez Bankası Bundesbank, model alınarak kurulduğu ve Almanya AB'nin en önemli merkez ülkesi olduğu hâlde, Merkel Almanya'sının avro krizi sürecindeki çelişkili tutumları, AB içinde geleceğe dair soru işaretlerinin oluşmasına neden olmuştur. Avro krizinde yapılabilecek şeylerden biri, büyük ve ekonomik olarak daha güçlü olan üye devletlerin diğerlerine yardım etmesi, diğeri ise aşırı borçlanan ülkelerin avro bölgesi dışına çıkmasıydı (Yılmaz, 2014, ss. 67-68). İtalya, İspanya, Portekiz ve Yunanistan gibi güney ülkelerinin kuzey ülkelerinden farklı olan ekonomik yapıları nedeniyle avro krizini daha derin yaşadıkları gözlemlenmiştir (Hall, 2015). Avro krizi

---

⁵2014 yılında Kırım'ın ilhacında AB, Rusya'ya göstermelik ekonomik yaptırımlarda-- bulunmakla birlikte etkin bir dış politika izleyememiştir, hatta üye devletler arasında Rusya'ya karşı farklı düzeyde tutum ve tavır geliştirilmiştir.

asında güney ve kuzey ülkelerinin AB içerisinde nasıl farklılaştıklarını da gösteren bir tablo ortaya koymuş ve bu süreçte farklılaştırılmış entegrasyon modellerinin daha fazla konuşulmasına neden olmuştur. İngiltere, kriz esnasında güney ülkelere yardım konusuna pozitif bakmadığını çeşitli platformlarda dile getirmiştir. Bu anlamda avro krizinin Brexit sürecine ivme kazandırdığı da ileri sürülebilir.

Kriz süreci sonrası avro bölgesi yüksek faiz krizinden kurtulmuş görünse de henüz Banka Birliği'nin sağlanması ve yeni bir acil durum ihtimaline karşı istikrar tedbirlerinin iyice belirlenmesi aşaması tamamlanmış değildir. Junker Komisyonu bünyesinde banka rezervleri teminatının sağlam bir biçimde oluşturulması konusunda tartışmalar başlamış olsa da henüz net bir karara varılamamıştır. Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron, içinde bulunduğumuz süreçte Avro Bölgesi'ne mahsus olmak üzere, yatırıma destek sağlamak ve Avrupa ülkelerini olası bir krize karşı daha donanımlı kılmak amaçlı bir bütçe oluşturmak niyetinde de olsa, geniş çaplı bir uzlaşma henüz sağlanamamıştır (Crise de 2008: Où on est l'Europe 10 ans après? 2019). Bu durum ancak iyi durumdaki üyelerin kötü durumda olan komşuları için daha fazla katkıda bulunmalarıyla çözülebilir.

2008 Avro krizinin etkileri AB içinde devam ederken, 2010 yılı sonunda ilk nüvelerini veren ve 2011 yılından itibaren iyice ortaya çıkan Arap İsyanları Süreci⁶ başlamıştır. Bu süreç, toplumsal memnuniyetsizliklerin dile getirildiği bir ifade şekli hâline gelmiş ve bugüne dek pek çok ülkede çeşitli toplumsal hareketlerin başlamasına önyak olmuştur. 2011 yılının başında ortaya çıkan Arap İsyanları Süreci ile

---

⁶Bu süreç literatürde "Arap Baharı" olarak da adlandırılmaktadır. Ancak "Arap Baharı" kavramı tartışmalı bir kavram olduğundan çalışmamızda bahsi geçen dönemi daha tarafsız olduğunu düşündüğümüz "Arap İsyanları Süreci" ifadesiyle nitelendirmeyi tercih ettik.

Arap ülkelerindeki iç karışıklıklar ve özellikle de sonrasında gelişen Suriye İç Savaşı'ndan kaynaklanan büyük göç akımları, Avrupa Birliği üyelerinin demografisini ve ekonomisini etkileyebilecek değişimlere neden olmuştur. Suriye İç Savaşı ve DAES'in Irak-Suriye bölgesinde iyice güç kazanması sonucu bölgeden beş milyondan fazla insan dünyanın pek çok yerine göç ederken, bunun bir milyondan biraz daha fazlası Avrupa'ya göç etmiştir (Şimşek, 2019, s. 493). Üstelik iltica etmek isteyenlerin sayısı bunun çok üzerinde olmuştur. Diğer taraftan ise DAES'in Batı'ya karşı tehdit oluşturması ve sahip olduğu radikal imajla birlikte dünyanın dört bir yanında gerçekleştirdiği terör faaliyetlerine, DAES saflarına katılmak için Suriye'ye gitmeye çalışan AB vatandaşlarının da eklenmesiyle, Batı'da yalnızca siyasî değil sosyal düzeyde de güvenlik endişeleri artmıştır. Üstelik terörün İslam diniyle bağdaştırılması İslamofobiyi de tetiklemiştir. Buna Charlie Hebdo Saldırısı gibi sembolik öneme sahip terör saldırılarının eklenmesi, göçmenlere ve Müslüman kültüre sahip topluluklara olan nefreti körüklemiştir (Nadi, 2018, p. 158). Buna ilaveten zaten mevcut olan ırkçılık, İslamofobi ve aşırı sağ da Avrupa'da son yıllarda ciddi bir siyasal yükselişe geçmiştir. Bütün bunların sonucu olarak da Avrupa'ya yönelen mülteciler akımlarına karşı AB, çeşitli önlemler almaya ve siyasî hamleler yapmaya yönelmiştir.

Suriye İç Savaşı'yla büyük bir insan kitlesinin Batı'ya doğru hareket etmesi neticesinde Türkiye, mültecilerin ağırlanması için önemli bir rol üstlenmiştir. Türkiye kabul ettiği mültecileri "misafir" statüsünde görmüş ve dış politikasını da buna uygun olarak yapılandırmıştır. Söz konusu mültecilerin önemli çoğunluğu Türkiye'yi transit bir ülke olarak görmüş ve AB'ye doğru göçler devam etmiştir. Bu durumda illegal göçmen konusu AB için en önemli güvenlik tehditleri sırasındaki

yerini almıştır. Birlik bu anlamda Türkiye'yi kendi güvenliğini sağlamak amacıyla tampon ülke konumuna koymak istemiş ve 2013 yılında bu niyetle imzaladığı Geri Kabul Anlaşması'yla (Aka and Özkural, 2015, p. 9) Türkiye'ye ağırlayacağı mülteciler için maddi destek sağlayacağı sözünü vermiştir. Toplamda 6 milyar avro olarak verilmesi vâdedilen rakamın 2019 Aralık itibariyle 2,7 milyarı ödenebilmiştir (European Commission, 2019). Geri Kabul anlaşmasıyla birlikte 72 kritere dayanan Vize Serbestisi Diyalogu Türkiye'ye "havuç" olarak eş zamanlı olarak başlatılmıştır (European Commission, 2016). Ancak bu 72 kriter; terörle mücadele gibi Türkiye'nin hassas olduğu konuları da içeren bazı uygunsuz şartları beraberinde getirdiği için tamamlanamamıştır (Daily Sabah, 2019). Türkiye'ye vâdedilen maddi kaynağın sağlanamaması ve vize serbesti diyalogunun tamamlanamaması nedeniyle süreç dondurulmuştur. Türkiye, Suriye'de devam eden çatışmalar nedeniyle devam etmekte olan mülteci akımını kendi kapasiteleri bağlamında karşılayamayacağını ve Avrupa'yla olan sınırlarını koruyamayacağını çeşitli platformlarda ifade etmiştir. Covid-19 Krizi başlamadan hemen önce yani Mart 2020'de Türk-Yunan sınırına ciddi sayıda bir mülteci akımı gerçekleşmiştir ve ne yazık ki mültecilerin insan haklarına aykırı muamelelere maruz kaldıkları gözlenmiştir. Bu noktada göçmen sorunsalıyla birlikte AB'nin sahiplendiği temel değerlerin temsilcisi olma durumunun da sorgulanır hâle geldiğini söyleyebiliriz.

COVID-19 SÜRECİNİN YARATTIĞI KRİZİN AB'NİN İÇ DİNAMİKLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Covid-19 süreci ile AB yeni bir kriz ile karşı karşıya kalmıştır. Bu süreçte AB'nin daha önceki dönemlerde yaşamış olduğu bazı iç sorunların bu krizle beraber daha fazla gündeme geldiğini ve geleceğini ileri sürebiliriz. Bu meselelerden en önemlisi AB'nin sosyal devlet anlayışıdır, dolayısıyla öncelikle Avrupa Sosyal Modeli'nin eleştirisi yapılacak ve bazı ülkelerde yeni yürürlüğe giren Evrensel Temel Gelir uygulamasından bahsedilecektir. Daha sonra ise salgından hemen önce Şubat ayında gerçekleşen Brexit'in, AB'nin iç ve dış meselelerine nasıl yansıtacağı sorunsalı ele alınacaktır. Brexit'in etkileri Covid-19 krizinden bağımsız olarak kriz sonrası AB'nin şekillenmesinde rol oynamaktadır.

Covid-19 Krizi ve Avrupa Sosyal Modelinin Eleştirisi

Avrupa Toplum Modeli 80'li yılların ortalarından beri ABD menşeli serbest piyasa kapitalizmine bir alternatif sunma amacıyla Avrupalılar tarafından öne sürülmüş ve hedeflenmiş bir kavramdır (Koray, 2005). Amaç ekonomik ilerlemeyle sosyal ilerlemeyi bir arada gerçekleştirmektir. Avrupa Sosyal Şartı, Beyaz Kitap ve Lizbon Zirvesi gibi metinler ve çalışmalar eğitim, istihdam, sağlık gibi konularla ekonomik ilerlemeyi eşgüdümlü sağlamaktır. Bununla birlikte uygulama aşamasında Birliğin sosyal politikalarının en belirgin özelliklerinden biri de bütünlük arz etmeyen ve zayıf bir görünüme sahip olmasıdır. Covid-19 salgını sırasında Birlik üyesi devletlerin kolektif bilinçle hareket etmek yerine kendi başlarına hareket ederek diğer üyelere karşı sınır kapatmaya kadar giden bir izolasyon uygulayabildiler (Arslan ve

Karagül, 2020, 19). Birlik nezdinde yeniden dağıtımaya yetecek bütçenin olmaması nedeniyle AB sosyal politikalarının üyelerinin ulusal politikalarıyla da uyuşmadığı söylenebilir (Akçay, 2012, ss. 471, 472, 474). Bu da Birlik üyelerinin sosyal politikaları uygularken tek başlarına kalmaları anlamına gelmiştir ve bu anlamda istenilen başarıyı elde edememiş görünmektedir. Nitekim bu konuda AB devletlerinin koordinasyon sağlamadaki zaafı, Covid-19 salgını sürecinde tekrardan gündeme gelmiştir. Üye ülkeler kendi aralarında salgınla mücadelede araç ve gereçlerinin paylaşımı ve dağıtımını konusunda iş birliği yapmaya eğilimli olmamışlardır. Ancak krizlerin çoğunda olduğu gibi son salgın dönemi de birtakım yeni önlemleri beraberinde getirecek gibi görünmektedir. Alınacak bu muhtemel tedbirlerin başında ortak bütçe için atılacak adımlar ve evrensel temel gelir ilkesinin benimsenmesi gelmektedir.

Avro krizi, AB'nin bir birlik olarak kendi içinde dayanışma iradesinin ne denli güçlü olduğuna dair önemli bir test olmuştur. Güney ülkelerinde Avro krizinde sosyal devlet anlayışı nedeniyle yaşanan sıkıntılar ve krizi atlama için finansman sağlamak durumunda kalan kuzey ülkelerinin bu konuda isteksiz olmaları, Birliğin varmak istediği nihai neticeleri sorgulatır hâle gelmiştir. Krizin yapısal nedenleri arasında en önde olanlarından biri, maliye ve vergi politikalarını yapma yetkisi ulus devletlerde bulunduğu hâlde para politikasının Avrupa Merkez Bankası'na devredilmesiydi. Birlik yapısal bütünleşmeyi ekonomik ve siyasî bütünleşmeleri ayrı ayrı gerçekleştirerek işlevsel sorunların önünü açmış görünmektedir (Öner, 2014, s. 7). Ancak kriz sonrası bütünleşmede bu eksiklik elbette dikkate alınacaktır.

Güney ülkeleri olan Yunanistan, İtalya, Portekiz ve İspanya'daki ekonomik krizlerin nedeni Almanya gibi kuzey ülkeleri tarafından bu

Ülkelerin sorumluluklarını yerine getirmemeleri olarak görülmektedir. Güney lkeleri ise kuzey ülkelerini Birliğin dayanışma ilkesini uygulamamakla suçlamaktadırlar ve bu durum Birlik kimliğinin sorgulanmasını beraberinde getirmektedir. Özellikle de birlik ülkelerinin aynı zamanda merkez-evre üyeler olan kuzey-güney ekseninde bir kırılmaya tanıklık etmesi söz konusu olmuştur. Burada, çıkarların hem ulus devlet düzeyinde açıkça öncelendiği, hem de siyasî ve ekonomik kurum-sallaşmanın ve eğgdmn zayıf olduğu anlaşılmıştır. Benzer bir ulus devlet ncelemesini Covid-19 salgını sürecinin başlarında ye devletlerin tavrında görmek mümkün olmuştur (Pernoud, 2020). Malzemelerin yeler arasında dağıtımındaki orantısızlıklar şöyle dursun, ortak bütçe oluşturup krize karşı mücadele konusunda bile başta Almanya, Hollanda, Avusturya, Finlandiya gibi kuzey ülkeleri, güney ülkelerine duydukları güvensizlik nedeniyle ortak hareket etmeye itiraz etmişlerdir. Bu reflekslerin devam etmesini, yalnızca kuzey-güney ülkeleri arasındaki bir çatlak olarak yorumlamanın yeterli olmayacağı kanaatindeyiz. Meselenin temelinde siyasî ve ekonomik reformların uyumlu bir şekilde ilerlemesi konusunda yaşanan eksikler olduğu görülmektedir.

Sosyal devlet talebinin yakın zamanda göze çarpan yansıması Sarı Yelekliler olayları üzerinden değerlendirilebilir. Sarı Yelekliler, 2018 Kasım'ında başlayan bir toplumsal hareketi ifade eder. Bu, 2018 sonundan itibaren dünya çapında ortaya çıkan bir sosyal hareketlenmenin Avrupa'ya yansıması olarak da görülebilir. Yaşlanan siyasî rejimlere ve eğitsizliklerin ayyuka çıkmasına bir tepki olarak kamuoyuna yansımıştır.⁷ Tetikleyici sebep her ne kadar yakıt fiyatları gibi görülse de vergi

---

⁷2011'de ortaya çıkan Arap İsyancıları'na ek olarak birkaç yılda Hong Kong'da, Irak'ta, İran'da, İspanya'da, Ekvator'da, Sudan'da, Lübnan'da, Şili'de, Cezayir'de, Haiti'de, ABD'de ve devamında İngiltere'de pek çok ayaklanma benzeri toplumsal olaylar yaşanmıştır.

sistemi, toplumun belli bir kesiminin durumunun kötüleşmesi, şehir çeperlerinde yaşayan belli bir kesimin ekonomik ve sosyal sıkıntıları-
nın zirve yapması (Fourquet and Manternach, 2018, p. 3), devlet ku-
rumlarının işlevsellik krizi gibi nedenlerin ortamı hazırlayan yapısal
sorunlar olduğunu ileri sürmek yerinde olacaktır (Choisel, 2018). Sarı
Yelekliler benzeri krizler yalnızca demokrasinin bir değer olarak iyice
zayıf olduğu düşünülen ülkelerde değil, Fransa, ABD gibi demokrasi
beşiği olarak adlandırılan ülkelerde de ortaya çıkmaktadır. Bu sistem-
sel bir krizin olduğunu işareti olarak yorumlanabilir ve bu krizin ne-
den olduğu sorunlara gerçek anlamda yanıt verilmesinde evrensel tem-
mel gelirin sembol öneme sahip olacağı ileri sürülebilir. Gelecekte
daha eşitlikçi bir Avrupa talep edenler ve hatta söylemleriyle dünya ça-
pında sistemsel değişiklikler önerenler için mevzubahis sosyal gelir
hakkının anlaşılmasının kilit öneme sahip olacağı öngörülebilir.

Yukarıda bahsini ettiğimiz sosyal devlet kavramının gelecekteki karşı-
lıklarından biri olmaya aday olan “Evrensel Temel Gelir” kavramı (Ey-
doux, 2017, pp. 17-18), Fransa’da 2017 başkanlık seçim kampanya dö-
neminde dillendirilip Mayıs ayında İspanya’da yürürlüğe girmiştir.⁸
Elbette kriz bu yasanın hayata geçmesini hızlandırmıştır, ancak bu ih-
tiyaç artarak dillendirilmeye, tartışılmaya ve uygulamaya geçmeye de-
vam etmektedir. Sosyal güvenlik haklarından mahrum olanlar, kendi
işlerini yapanlar, yarı zamanlı çalışanlar ve kayıt dışı çalışanlar, bu

---

⁸Evrensel Temel Gelir ya da diğer adıyla Vatandaşlık Geliri, bir devletin vatandaşlarına diğer gelir
ya da varlıkları hesaba katılmaksızın düzenli bir gelir temin edilmesini öneren sosyal güvenlik
kuramıdır. (Davies, 2019, 8). Evrensel Temel Gelir ile ilgili bir önemli nokta da aktif dayanışma
geliriyle karıştırılmaması gerektiğidir. Aktif dayanışma geliri, kaynakları olmayan kişilere, hane
halkının yapısına göre değişen asgari gelir düzeyi sağlar. Bu gelir türü, belirli koşullar altında, be-
kar ebeveynler veya belirli bir mesleki faaliyet süresine sahip olmaları durumunda, en az 25 ya-
şında ve 18 ila 24 yaş arası çalışan gençlere açıktır. Fakat evrensel temel gelir aktif dayanışma
gelirinden farklı olarak tüm vatandaşlara önkoşulsuz olarak sunulan bir hak olacaktır.

minimum evrensel temel gelir desteğine ihtiyaç duyduklarını ve bunun tüketimi de artıracaklarını söylemiştir. İskoçya Başbakanı Sturgeon, ve İtalya’da da Beş Yıldız hareketi de bu konuyu destekleyen açıklamalarda bulunmuşlardır (France 24, 2020). Oxford Üniversitesi’nin yaptığı bir araştırmaya göre AB vatandaşlarının %70’i Evrensel Temel Gelirin yürürlüğe girmesi konusunda istekli bulunmuşlardır (University of Oxford, 2020). Sosyal güvenliğin zedelenmesine neden olma riski ve işvereni maaşları düşürmeye meylettireceği ihtimali, bazı sol çevrelerde rahatsızlıkla dile getirilmiş, bu gelir şekli kapitalizmin bir Truva atı olarak nitelendirilmiştir (France 24, 2020). Ancak yine de beklenen ekonomik daralmanın gündeme gelmesiyle ortaya çıkan taleplerin de katkısıyla virüs salgını sonrası Avrupa’da, göreceğimiz temel gelişmelerden birinin Evrensel Temel Gelir olması oldukça muhtemeldir.

Covid-19 Süreci ve Brexit Sonrası Avrupa Birliği

Brexit, İngiltere’de bir yandan ulusal egemenlik yanlıları tarafından diğer yandan Thatcher destekçisi Muhafazakâr Partililer tarafından desteklenen bir görüştür. İngiltere’nin yoluna Birlik içinde devam etmesini isteyen küreselci eğilim ise AB pazarından çıkmak istememiştir. Ancak AB, İngiltere’nin kendi işgücü piyasasını kontrol etme imkanını kısıtlaması ve AB vatandaşlarını Birleşik Krallık vatandaşlarıyla işgücüne dâhil olma kolaylığı bakımından benzer bir konuma getirmiştir. Diğer taraftan Güney Asya işgücünün kolaylıkla ve AB bürokrasisine takılmadan İngiliz pazarına girebilmesi de Brexit destekçilerine cazip görünmekteydi. Birlikçi Demokrat Parti ve Muhafazakâr Parti’nin şiddetli Brexit savunucuları ülkenin hem gümrük birliği hem de ortak pazardan çıkmasını istemekteydi. Bu şekilde liberal politikaların

uygulamasının önünün açılmasını istiyorlardı ancak bununla birlikte Kuzey İrlanda'nın Birleşik Krallığa dâhil olmayı sürdürmesini savunmaktaydılar. Öte yandan AB'den kopmayı istemeyen Kuzey İrlanda'nın, İrlanda ile Brexit nedeniyle ayrılmak zorunda kalması bağımsızlık tartışmalarını yeniden gündeme getirmiştir. İngiltere'nin İskoçya ve Kuzey İrlanda ile kopma olasılığı da Brexit'in yaratabileceği potansiyel sorunlardandır (Özkural Köroğlu, 2019).⁹ Kuzey İrlanda'da geçmiş dönemde yaşanan terör olayları nedeniyle İrlanda ve Kuzey İrlanda arasında herhangi bir sınır olmaması şiddet olaylarının yeniden yaşanmaması açısından önem arz etmektedir.¹⁰ Bu nedenle "Backstop" maddesi¹¹, İrlanda Cumhuriyeti ve Kuzey İrlanda arasında fizikî sınır olmamasının garanti altına alınmasını sağlamaktadır. Brexit sonrasındaki süreçte Avrupa Birliği'yle İngiltere arasında tekrardan bir ticarî anlaşma yapılması gerekmektedir, ancak bunun gerçekleşmesinin ne kadar zaman alacağı henüz belli değildir. Anlaşmanın gerçekleştirilememesi hâlinde de AB'ye hâlâ üye olan İrlanda ve Kuzey İrlanda arasında sınır denetimlerinin uygulanması zorunlu olacaktır (Özkural Köroğlu, 2019). Bu çözümsüz politik üçlü açmaz nereye varacağını öngörmek ise şimdilik oldukça zordur (Siles-Brügge, 2019). Dört yıl gibi uzun bir sürede sonuçlanan Brexit sürecinin sonrasındaki manzara henüz netlik kazanmamıştır. AB içerisinde *Schengen* ve para birliklerinin dışında kalarak özel statülü bir ülke konumunda ısrar etmiş olan İngiltere'nin Ocak 2021'e kadar AB ile anlaşma yapması

---

⁹Brexit öncesinde AB üyesi oldukları için İrlanda Cumhuriyeti ile İngiltere'ye bağlı olan Kuzey İrlanda arasında herhangi bir sınır mevcut değildi. Bu nedenle de AB ortak pazarında bir arada yer almalarıyla ilgili bir sorun da yaşanmamaktaydı.

¹⁰1998 tarihinde iki taraf arasında imzalanan Hayırlı Cuma Anlaşması, iki tarafın ortak bir ekonomik pazarda yer almasını ve serbest dolaşımı sağlamıştır.

¹¹"Backstop" olarak geçen tedbir maddesi aslında bir acil durum mekanizmasıdır.

planlanmaktadır, ancak bu sürenin ne kadar erteleneceği ve AB ile hangi düzlemde ilişkilerini sürdüreceğini zaman gösterecektir. İngiltere'nin AB ile Serbest Ticaret Anlaşması görüşmeleri de devam etmektedir (Efe, 2017, ss. 109, 110, 115) ancak sonuç alınamamıştır.

İngiltere'nin AB içindeki ağırlığını ve rolünü değerlendirdiğimizde Avrupa Birliği'ne ekonomik olarak 4. sırada katkı sağlayan bir ülke olduğunu görüyoruz (Toute l'Europe, 2020). Bu da aslında Brexit'in ekonomik olarak zannedildiği kadar önemli bir negatif etkiye yol açmayacağını düşündürmektedir. Ancak İngiltere, üyeliği süresince nüfus oranına bağlı olarak karar mekanizmaları içerisindeki oy ağırlığı nedeniyle Birlik içinde önemli bir rol oynamıştır. İngiltere'nin Birlik bünyesinde asıl olarak hissedilecek eksikliği siyasi ve sosyal bakımdan öne çıkmaktadır.

Brexit sonrası kendini toparlamaya çalışan Avrupa'nın ekonomik ve siyasi anlamda salgın döneminin etkisinde ne ölçüde başarılı olabileceğini kestirmek oldukça zordur; zira ticaretin ve ekonomik faaliyetlerin önemli ölçüde aksadığı bir dönemin ardından toparlanmanın sağlanması için yapısal ve kurumsal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi gerekecektir.

Brexit sonrası dönemde AB içerisindeki rolleri daha da önem kazanan Fransa ve Almanya'nın iç siyasetlerinin nasıl bir seyir izleyeceğine bakıldığında Almanya'da Merkel'in siyaseti bırakma ihtimali ve Fransa'da ise Macron'un iktidar süresinin belirsiz olması gibi can alıcı değişkenler karşımıza çıkmaktadır. Covid-19 salgını sürecine kadar hem partisinde hem de ülke çapında Merkel'in destek kaybettiği ve bir sonraki seçimde aday olmama ihtimalinin güçlü olduğu gerçeğini göz önünde bulundurduğumuzda, Birliğin en önemli motor gücü olan Almanya'nın iç siyasetinin nereye evrileceğinin belirsiz olduğunu

söyleyebiliriz (Bremmer, 2020). Dahası, ekonomisinin kimya, kömür ve otomotiv gibi eski tip sanayi ağırlıklı olması, yaşılanan nüfusu, bankacılık sisteminin düşük faizli ve verimsiz olması, büyüme hızının küçülmesi gibi yapısal sorunlarıyla da baş edebilecek bir değişime ihtiyaç duyması da belirsizliği perçinlemektedir (Ferry, 2019). Almanya'nın AB pazarının da önemli bir bölümünü elinde tutuyor ve pazar payını alıyor olması da öncüsü olduğu AB'de, Fransa gibi yakın güçteki üye ülkelerle gelecekte daha fazla rekabete girme ihtimalini de gündeme getirebilecektir. Fransa ve Almanya iç siyasetinde yaşanan gelişmelerin yanında iki ülkenin hükümetlerinin kendi aralarında uyumunun da Birlik politikalarının gidişatı üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olacaktır. Almanya ve Fransa'nın ekonomi gelişim serüvenleri son birkaç on yılda çoğunlukla birbiriyle uyumsuz bir görünüm vermiştir. Almanya'nın ekonomik durumu iyileşirken Fransa'nın ekonomik gelişimi yavaşlama göstermiştir (Capital, 2019). AB'nin en önemli lokomotif ülkelerinin arasındaki bu uyumsuzluğun Avrupa bütünleşmesini de yavaşlatmış olduğu ileri sürülebilir.

Diğer taraftan Fransa'da iktidarda olan Macron'un partisinin geçtiğimiz günlerde yapılan yerel seçimlerdeki başarısızlığı bir sonraki yasa ve başkanlık seçimlerinde elini zayıflatmaktadır (L'OBS, 2020). İktidarın değişmesi ihtimali gerçekleşecek olursa, ulusal çapta ve özellikle de AB politikalarında yapılmak istenen reformlar istenilen düzeyde yapılamayabilir. Dahası yeni iktidar veya hâlihazırdaki iktidara güvensizlik gibi durumlar etkin politika yapımına olumsuz etki etmekle kalmayıp yeni iktidarların Birlik içinde uyumu ne kadar sağlayabileceği sorularını da beraberinde getirecektir.

İngiltere'nin iç siyasetine bakıldığında Brexit sonrası dönem için muhalefetin endişeli olduğu görülmektedir; öyle ki çevre ve sağlık

konularında İngiltere'nin AB standartlarından uzaklaşma riski bulunmaktadır. İngiltere'nin Covid-19 salgını sürecindeki başarısız politikası, sağlık konusundaki endişelerin artmasını tetiklemiştir. Ocak ve Şubat aylarında bilim insanları artan hasta sayısı nedeniyle endişelenirken Boris Johnson ve ekibinin Brexit ve genel seçimler için uğraşarak Covid-19 konusunda herhangi bir önlem almamış olmaları bilim insanları tarafından eleştirilmiştir (BBC News Türkçe, 2020). Mart ayında salgının tüm Avrupa'da etkisini gösterdiği sırada İngiltere'nin kısıtlamalara gitmemesi ve "sürü bağışıklığı" tezini savunması da kamuoyunda tepkiyle karşılanmıştır. İlerleyen süreçte "sürü bağışıklığı" stratejisinden vazgeçip "evde kal" stratejisine geçilmiştir (Euronews, 2020). Ancak gelişmiş bir ülke olması ve kriz yönetimi konusundaki yüksek kapasitesi düşünüldüğünde ülkedeki ölüm oranlarının yüksekliği ve bu konuda yeterli önlemin alınmamış olması uluslararası kamuoyunda şaşkınlıkla karşılanmıştır (Time, 2020). Ülkenin Başbakanı Johnson'ın dahi virüse yakalanmış olması İngiliz kamuoyunda hükümetin Covid-19 salgını ile mücadelesi konusunda soru işaretleri yaratmıştır.

Covid-19 salgını sürecinde üye ülkelerin kriz karşısındaki durumları değerlendirildiğinde Almanya'nın en başarılı AB üyesi olduğu görülmektedir. Bunun temel nedenlerinden biri Merkel hükümetinin, Covid-19 ile mücadelede köklü bir kurum olan Robert Koch Enstitüsü'nün tavsiyelerini uygulamış ve erken teşhis ile virüsün yayılmasını önlemek için çok miktarda test yapmaya özen göstermiş olmasıdır. Bu sayede Almanya'da hafif belirtilerle hastalığı seyreden kişiler de dâhil olmak üzere virüs taşıyan kişilerin çoğunluğu tespit edilmiş ve gerekli önlemler alınmıştır. Bu sayede ölüm oranları istatistiklerde düşük oranda çıkmıştır (BBC News Türkçe, 2020). Almanya'nın

planlamadaki mükemmeliyetçiliği ve disiplini sayesinde salgınla mücadelede başarı sıralaması üst seviyelere taşınmıştır. Ayrıca Merkel'in liderliğinin de başarıda payı olduğu ileri sürülmektedir, çünkü salgın başladığında her ne kadar eleştirilse de oldukça sert açıklamalarda bulunmuş, acilen kamusal sınırlamalar getirmiş ve okullar kapatılmıştır (DW, 2020). Merkel, televizyondan yaptığı halka sesleniş konuşmasında "Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı sonrası en büyük sınamayla karşı karşıya olduğunu ve birlik ve dayanışma içinde olmaları gerektiğini" söylemiştir (DW, 2020). Merkel yapılan araştırmalara göre kamuoyundan da tam destek almış ve bu süreçte popülaritesini artırmıştır (DW, 2020). Covid-19 salgını ile birlikte tele sağlık hizmetleri ve temas izleme/uyarı uygulamaları (örneğin Corona-Warn-App) (Gerke, Stern & Minssen, 2020) gibi sağlık alanında dijital yeniliklerin kullanımının önemi ortaya çıkmıştır. Almanya 2019 yılında Dijital Sağlık Yasasını (Digitale-Versorgung-Gesetz or DVG) kabul etmiştir (Gerke, Stern & Minssen, 2020). Bu sayede 2020 yılında gerçekleşen salgın karşısında çok daha iyi organize olabilmiş ve önlem alabilmiştir.

Covid-19 salgını sürecinde de Almanya ve Fransa'nın kriz yönetimi konusundaki yetkinlikleri ve sağlık politikalarının başarı durumları arasında ciddi farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu süreçte Fransa'nın ise krize yeterince hazırlıklı olmadığı ortaya çıkmıştır. Bugüne kadar Almanya'da tespit edilen Covid-19 vakası 224014 iken ölü sayısı 9232'dir. Bu sayı komşu Fransa'da 205380 iken ölü sayısı 30296'dır (Covid-19 Türkiye Web Portalı, 2020). Covid-19 salgınında, solunum cihazlarının ölüm oranlarını düşürme hususunda kritik öneme sahip olması (İHA, 2020) ve Fransa'nın malzemelerin temini konusunda sorunlar yaşaması sıkıntılarının artmasına neden olmuştur. Özellikle belirli bir süre için sağlık çalışanlarına maske tedarik edilmesi

konusunda bazı aksaklıklar yaşanması eleştirilen hususlardandır. Ancak kamu spotlarıyla halkı bilinçlendirme, uzaktan çalışma, çevrimiçi müze, film ve oyun erişimlerinin yaygınlaştırılması, sokağa çıkma kısıtlamaları gibi uygulamalarla kısa sürede salgınla mücadelede belli bir noktaya gelinmiştir (Healthcare in Europe, 2020). Ancak ortaya çıkan aksaklıkların temel nedenini yönetim kademelerinin oluşturduğu çok katmanlı yapının yani bürokratik hantallığın önemli bir rol oynadığı iddiası gündeme gelmiştir (Libération, 2020).

Avrupa bütünleşme sürecinde farklı kriz dönemlerinde ortaya çıkan AB'nin kuzey ve güney ülkeleri arasındaki negatif yöndeki farklılaşma Covid-19 salgını sürecinde de belirgin olarak ortaya çıkmıştır. Güney ülkelerinin bu süreçte yaşadığı zorluklar çok daha belirgindir. Özellikle İspanya ve İtalya, salgın sürecinde sağlık politikaları ile çok başarısız bir tablo sergilemiş üstelik Almanya ve Hollanda gibi kuzey ülkelerini harekete geçip kendilerine yardım etmedikleri gerekçesiyle suçlamışlardır (BBC News, 2020). Bu ülkelerin başarısızlıklarının altında şehirlerin nüfus yoğunluğunun yüksek olması, toplumlarının Akdeniz insanının sıcakkanlı kültür, tavır ve alışkanlıkları nedeniyle sosyal ortamlardan vazgeçememeleri ve bu arada sosyal mesafeye dikkat etmemeleri gibi ortak nedenler yatıyor denilebilir (AA, 2020). Güney ülkeleri ayrıca salgının yarattığı ekonomik maliyeti karşılama konusunda zorlanmışlardır (Odendahl and Springford, 2020). İtalya ve İspanya; Çin, Küba, Vietnam ve Türkiye gibi ülkelere sağlık malzemeleri konusunda destek almışlardır (Coronavirus: Chinese aid to the EU delivered to Italy, European Commission, 2020; Xinhua, 2020). Özellikle Çin, Covid-19 salgını sürecinde yumuşak gücünü batılı ülkelere yaptığı yardımlarla göstermiştir. Alman gazetesi Frankfurter Allgemeine'ya göre, Çin Başkanı Xi Jinping, İtalya Başbakanı ile yaptığı telefon

görüşmesinde “sağlık alanında İtalya ve Çin'in Yeni İpek Yolu'nun köşe taşları” olduğunu ifade etmiştir (COVID-19: China steps in to help Italy battle the virus, 2020). Bu aynı zamanda Çin'in AB ülkeleri arasında ortaya çıkması muhtemel boşlukları yumuşak güç yoluyla doldurmaya hazır olduğunu göstermektedir.

İngiltere, Brexit sonrasında Çin ile ekonomik ilişkilerini geliştirmeyi planlamaktaydı (The Diplomat, 2019). Ancak COVID-19 sonrası Çin'in ekonomik bakımdan sarsılması, İngiltere'nin Çin ile ekonomik ilişkilerini geriletmiştir (Beard, 2020). Dahası salgının yayılmasıyla birlikte Dünya Sağlık Örgütü üzerinden ABD-Çin geriliminin tırmanması, ABD'nin müttefiki ve hâlihazırda Çin'in önemli ekonomik partneri olan İngiltere'yi uzun bir dönem boyunca arada bırakabilecek bir süreci başlatmıştır. Ancak Çin-ABD gerilimi arttıkça AB ile ilişkilerini azaltan İngiltere için dengeyi sağlamak zorlaşacaktır (Lane, 2020).

SONUÇ

Yıllardan beri süregelen “AB dağılıyor mu?” sorusunun tekrar sorulmasına neden olan Covid-19 krizi aslında, AB'nin dağılması anlamına gelmemektedir. Aksine üyeler arasındaki güven krizi zaman içinde üyelerin aynı çatı altında toplanmasının ve iş birliğinin hukuki ve siyasi normlar üzerinden zeminini oluşturmak için anlamlı bir fırsat olacaktır. Nitekim AB siyasetinin verdiği genel görüntü budur. AB üyeleri; Rusya, Çin, ABD gibi büyük güçlerin yanı sıra bölgesel rakipleri karşısında birbirlerine eskisinden daha fazla gereksinim duyuyor olacaklardır. Üstelik Birliğin büyümek bir yana, küçüldüğü ve hatta büyük ölçüde doğal sınırlarına ulaştığı görülmektedir. Böyle bir durumda üyelikte derinleşmenin yollarının aranmasına elverişli şartlar oluşmuş

görülmektedir. Uzun zamandır Birliğe yeni bir üyenin dâhil olması, İngiltere'yle yolların ayrılması, muhtemel denizaşırı toprak kayıpları, kıtada bulunan bazı üyelerin çıkmayı tartışması gibi gelişmeler, genişleme-derinleşme ekseninde ağırlığın önümüzdeki süreçte derinleşmeye ve hatta içe kapanmaya verileceğini göstermektedir. 750 milyar avroluk fonla küçük ve orta çaplı şirketleri de kurtarma çabası ekonomik çarkın işlemeye devam etmesini sağlamak için önemli bir adımdır ve Birliğin daha fazla bütünleşme çabası içinde olduğunun da anlamlı bir işaretidir (AB liderleri 750 milyar euroluk kurtarma fonu üzerinde anlaşta, 2020). Ekonomik eşgüdümün yolunun da siyasi araçlardan geçtiği gerçeği de yapısal düzenlemelerin yapılacağı tahminini yapmamıza yardım etmektedir, zira her AB devleti ihracatının üçte ikisini diğer AB ülkelerine yapmalarından ötürü AB üyeleri birlikte olmaya mecbur durumdadır (Komisyon'un bütçe sorumlusu Johannes Hahn: Kurtarma Fonu'yla Avrupa ekonomisine yatırım yapıyoruz, 2020). Ayrıca bahsini ettiğimiz krizin bir dağılma sinyali olarak algılanması için yeterli veri de mevcut değildir. Aksine AB üyelerinin birbirine giderek daha fazla yakınlaşacağı veya en azından uzaklaşmacağı ihtimali daha kuvvetli görünmektedir. Özellikle sağlık alanında ortak politikaların yürütülme ihtiyacının doğduğu ve tüm üye ülkelerin eşgüdümlü şekilde sağlık alanında dijitalleşmeye gitmeleri gerektiği fikri bu krizle birlikte iyice güçlenmiştir. Bu krizle beraber Avrupa Toplum Modeli'nin üzerinde yeniden çalışılması gerektiği ortaya çıkmıştır, diyebiliriz. Ayrıca Avro krizi sürecinde de olduğu gibi Birliğin Kuzey ve Güney üyeleri arasında yaşanan zorluklar bakımından uçurum olması AB'nin bölgeleri arasındaki dengesizliklerin onarılması üzerine çalışılması gerektiği gerçeğini ortaya koymuştur. Bu nedenle, merkez-çevre ülkeleri farklılaştıran ve gelişmiş ülkeler temelinde AB

bütünleşmesini hızlandırmayı hedefleyen farklı modeller önümüzdeki süreçte daha fazla tartışılacaktır.

KAYNAKÇA

- AB liderleri 750 milyar euroluk kurtarma fonu üzerinde anlaştı (21 Ağustos 2020) *Euronews*. Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/2020/07/21/ab-liderleri-750-milyar-euroluk-kurtarma-fonu-uzerinde-anlasti>
- Actions et économie font le grand écart en Allemagne, gare au retour à la réalité (3 Eylül 2019) *Capital*. Erişim adresi: <https://photo.capital.fr/france-allemağne-a-la-fin-du-match-de-l-economie-c-est-berlin-qui-gagne-38107#5-raisons-pour-lesquelles-l-economie-francaise-peut-beaucoup-mieux-faire-face-a-l-allemağne-664652>
- Aka, H.B. & Özkural, N. (2015) “Turkey and the European Union: A Review of Turkey’s Readmission Agreement,” *The European Legacy: Toward New Paradigms*, s.9, DOI: 10.1080/10848770.2015.1004908
- Akçay, B. & Göçmen, İ. (Temmuz 2012) *Avrupa Birliği: Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar*. Seçkin Yayıncılık. (ss. 472, 474). s.471.
- Aktaş, M. (2014) Avrupa’da Yükselen İslamofobi ve Medeniyetler Çatışması Tezi *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 13, No:1, 31-54; 32.
- Almanya'nın koronayla 100 günü (6 Mayıs 2020) *DW*, Erişim adresi: <https://www.dw.com/tr/almanyan%C4%B1n-koronayla-100-g%C3%BCn%C3%BC/a-53353081>

Après l'échec des municipales, l'avenir incertain de La République en marche," (güncelleme 30 Haziran 2020) *L'OBS*, Erişim adresi: <https://www.nouvelobs.com/politique/20200629.AFP8261/apres-l-echec-des-municipales-l-avenir-incertain-de-la-republique-en-marche.html>

Arslan, İ. & Karagül, S. (Mayıs 2020) "Küresel Bir Tehdit (COVID-19 Salgını) ve Değişime Yolculuk," *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 10, (ss.1-36). s.19, <http://doi.org/10.32739/uskudarsbd.6.10.67>

Avrupa Konseyi Genel Sekreterliği / General Secretariat of the Council, (1 Mayıs 2020) 7510/1/20 REV 1, "Council Conclusions on Eastern Partnership policy beyond 2020," 8, Erişim adresi: <https://www.consilium.europa.eu/media/43905/st07510-re01-en20.pdf>

Beard, S. (11 Mayıs 2020) Britain's warm relations with China cool over the coronavirus Marketplace, Erişim adresi: <https://www.marketplace.org/2020/05/11/covid-19-britain-china-relations/>

Bremmer, I. "Les crises révèlent les vrais leaders," (güncelleme 13 Ağustos 2020) *L'Echo*, Erişim adresi: <https://www.lecho.be/opinions/general/les-crisis-revelent-les-vrais-leaders/10238826.html>

Budget européen: pays contributeurs et pays bénéficiaires (20 Şubat 2020) *Toute l'Europe*, Erişim adresi: <https://www.touteleurope.eu/actualite/budget-europeen-pays-contributeurs-et-pays-beneficiaires.html>

Choisel, F. (güncelleme 12 Aralık 2018) “Face à la crise des “gilets jaunes”, il faut repenser nos institutions”, *Le Figaro*, Erişim adresi: <https://www.lefigaro.fr/vox/politique/2018/12/12/31001-20181212ARTFIG00215--face-a-la-crise-des-8220gilets-jaunes8221-il-faut-repenser-nos-institutions.php>

Coronavirus: Chinese aid to the EU delivered to Italy (6 Nisan 2020) European Commission, Erişim adresi: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_600

Coronavirus: North-South divide clouds key EU meeting (8 Nisan 2020) *BBC News*, Erişim adresi: <https://www.bbc.com/news/world-europe-52200719>

COVID-19: China steps in to help Italy battle the virüs (24 Mart 2020) *DW*, Erişim adresi: <https://www.dw.com/en/covid-19-china-steps-in-to-help-italy-battle-the-virus/a-52901560>

COVID-19: What went wrong in Italy and Spain? (8 Nisan 2020) *AA*, Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/en/europe/covid-19-what-went-wrong-in-italy-and-spain/1797461>

Covid-19 Türkiye Web Portalı, erişim 18.08.2020, Erişim adresi: <https://covid19.tubitak.gov.tr/dunyada-durum>

Crise de 2008: Où on est l'Europe 10 ans après? (Güncelleme 29 Nisan 2019) SciencesPo, Erişim adresi: <https://www.sciencespo.fr/actualites/actualit%C3%A9s/crise-de-2008-o%C3%B9-en-est-leurope-10-ans-apr%C3%A8s/4092>

Davies, S. (December 2019) Universal Basic Income, Is it a good idea? *Institute of Economic Affairs*, Current Controversies No.74.

Dedeoğlu, B. (1998) *Avrupa'da Siyasal Bütünleşme: Birlik Modelinin Yeniden Düzenlenmesi*, Uluslararası Politikada Yeni Alanlar, Yeni Bakışlar, Faruk Sönmezoğlu (ed.), Der Yayınları, İstanbul. 355- 378.

Desreumaux, M. (21 Şubat 2014) "Le couple franco-allemand toujours lié mais de moins en moins exclusif," *Délits d'Opinions*, Erişim adresi: <https://delitsdopinion.com/1analyses/le-couple-franco-allemand-toujours-lie-mais-de-moins-en-moins-exclusif-15626/>

Efe, H. (Ekim 2017, Ankara) Brexit Sonrası Birleşik Krallık ve Avrupa Birliği Arasındaki Tek Pazar Üzerine Müzakereler: "Sert" Brexit mi "Yumuşak" Brexit mi?", *Brexit-Elveda Avrupa, İngiltere'nin AB'den Ayrılmasından Sonra Avrupa Bütünleşmesi ve Türkiye-AB İlişkilerinde Fırsatlar ve Tehditler*, eds. E. Esen ve D. Şekeroğlu, Siyasal Kitabevi, 109,110,115.

Erişim adresi: https://scholar.harvard.edu/files/hall/files/hall2016_insrchofeur.pdf

Erişim adresi: <https://www.dw.com/tr/almanyan%C4%B1n-koronayla-100g%C3%BCn%C3%BC/a-53353081>

Espagne, Finlande, France, LREE revenu universel fait son chemin en Europe (erişim 27 Ağustos 2020) *France 24*, Erişim adresi: <https://www.france24.com/fr/20200531-espagne-finlande-france-lree-revenu-universel-fait-son-chemin-en-europe>

EU Facility for Refugees in Turkey: €6 billion to support refugees and local communities in need fully mobilised (10 Aralık 2019) European Commission, Erişim adresi: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_19_6694

European Commission, Migration and Home Affairs içinde European Neighbourhood Policy (erişim 12 Ağustos 2020) Erişim adresi: https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/international-affairs/european-neighbourhood-policy_en

Eydoux, A. (Mayıs 2017) “Revenu pour toutes et tous: l'introuvable universalité”, OFCE, (N° 154), (ss.19-49). 17. ve 18. paragraf, Erişim adresi: <https://www.cairn.info/revue-de-l-ofce-2017-5-page-19.htm>

Ferry, E. L'Allemagne, à nouveau «l'homme malade de l'Europe.» (güncelleme 14 Ekim 2019) *Allnews*, Erişim adresi: <https://www.allnews.ch/content/points-de-vue/1%E2%80%99allemagne-%C3%A0-nouveau-1%E2%80%99homme-malade-de-l%E2%80%99europe>

Fourquet, J. & Manternach, S. (28 Kasım 2018) Les “Gilets jaunes”: Révélateur fluorescent des fractures françaises, Fondation Jean-Jaurès, 3. paragraf.

Gerke, S. & Stern, A.D. & Minssen, T. (10 Ağustos 2020) Germany's digital health reforms in the COVID-19 era: lessons and opportunities for other countries. *npj Digit. Med.* 3, 94 <https://doi.org/10.1038/s41746-020-0306-7>

Ginsberg, R. H. (16 Aralık 2002) Conceptualizing the European Union as an International Actor: Narrowing the Theoretical Capability-Expectations Gap. *Journal of Common Market Studies*, vol. 37 N. 3, 429-454, <https://doi.org/10.1111/1468-5965.00172>

Hall P.A. (Madrid 2015) *The Euro Crisis and the Future of European Integration*. In *The Search for Europe*. Contrasting Approaches. BBVA.

How France handles the coronavirus pandemic (23 Mart 2020) *Healthcare in Europe*, Erişim adresi: <https://healthcare-in-europe.com/en/news/how-france-handles-the-coronavirus-pandemic.html#>

In pandemic crisis: 71% of Europeans support universal basic income. (7 Mayıs 2020) *University of Oxford*, erişim 20.06.2020, Erişim adresi: <https://www.ox.ac.uk/news/2020-05-07-pandemic-crisis-71-europeans-support-universal-basic-income>

İngiltere koronavirüse karşı sürü bağışıklığı stratejisinden neden vazgeçti? (27 Mart 2020) *Euronews*, Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/2020/03/27/izlenim-ingiltere-koronaviruse-kars-suru-bag-s-kl-g-stratejisinden-neden-vazgecti>

İngiltere'nin koronavirüsle mücadelesi: Bilim, hükümetin stratejisini nasıl değiştirdi? (23 Mart 2020) *BBC News Türkçe*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51973784>

İrlanda, Portekiz ve İspanya nasıl kurtuldu? (güncelleme 3 Temmuz 2015) *NTV*, Yunanistan niçin kurtulamıyor? <https://www.ntv.com.tr/dunya/uc-ulke-nasil-kurtuldu-yunanistan-nicin-kurtulamiyor,cjCr4giNnk2IwGFIs8rY-w>

İtalya'ya koronavirüs yardımı: Çin'den maske, Vietnam'dan test kiti. (25 Mart 2020) *DW*, Erişim adresi: <https://www.dw.com/tr/italyaya-koronavir%C3%BCs-yard%C4%B1m%C4%B1-%C3%A7inden-maske-vietnamdan-test-kiti/a-52918159>

Jupille, J. & Caporaso, J. A. & Checkel, J. T. (2002) "Integrating Institutions: Theory, Method, and the Study of the European Union," University of Oslo ARENA Centre for European Studies, Erişim adresi: https://www.sv.uio.no/arena/english/research/publications/arena-working-papers/2001-2010/2002/wp02_27.htm

Kanaky-Nouvelle, Calédonie. Tensions à l'approche du deuxième referendum. (29 Mayıs 2020) L'Humanité, Erişim adresi: <https://www.humanite.fr/kanaky-nouvelle-caledonie-tensions-lapproche-du-deuxieme-referendum-689679>

Kelemen, R. D., Menon, A. & Slapin, J. (London and New York, 2015) *The European Union: Integration and Enlargement*, Routledge, 1-39; 119-134.

Komisyon'un bütçe sorumlusu Johannes Hahn: Kurtarma Fonu'yla Avrupa ekonomisine yatırım yapıyoruz (11 Haziran 2020) Euronews, Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/2020/06/11/komisyon-un-butce-sorumlusu-johannes-hahn-kurtarma-fonu-yla-avrupa-ekonomisine-yatirm-yap>

Koray, M. (2005) *Avrupa Toplum Modeli*, İmge Yayınevi.

Koronavirüs: Almanya salgınla mücadelede nasıl fark yaratıyor? (26 Mart 2020) BBC News Türkçe, Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52053276>

Kuo, M. A. (18 Aralık 2019) "Boris and Post-Brexit UK-China Relations Insights from George Magnus", *The Diplomat*, Erişim adresi: <https://thediplomat.com/2019/12/boris-and-post-brexit-uk-china-relations/>

- Lane, A. "U.K.-China Relations In Freefall Pose A Big Brexit", 8 Ağustos 2020, Forbes, Problem Erişim adresi: <https://www.forbes.com/sites/aldasair-lane/2020/07/08/uk-china-relations-in-freefall-pose-a-big-brexit-problem/#22f5a8536d46>
- Le Covid-19 ou l'échec de la centralisation (2 Mayıs 2020) *Libération*, Erişim adresi: https://www.liberation.fr/debats/2020/05/02/le-covid-19-ou-l-echec-de-la-centralisation_1786961
- Le statut de la Nouvelle-Calédonie (güncelleme 5 Nisan 2019) Vie Publique, Erişim adresi: <https://www.vie-publique.fr/fiches/20236-le-statut-de-la-nouvelle-caledonie>
- Leconte C. (2010) *Understanding Euroscepticism*, Palgrave Macmillan Publishing. (ss. 246-258). New York.
- Merkel: Durum ciddi, sizler ciddiye alın", (18 Mart 2020) DW, <https://www.dw.com/tr/merkel-durum-ciddi-sizler-ciddiye-al%C4%B1n/a-52830380>
- Nadi, S. (2018) "Charlie, National Unity, and Colonial-Subjects. S. Daulatzai, J. Rana, *With Stones in Our Hands: Writings on Muslims, Racism, and Empire* içinde, University of Minnesota Press, (ss.156-164). s.158.
- Nussberger, A. (2009) "The War between Russia and Georgia – Consequences and Unresolved Questions", *Göttingen Journal of International Law*, vol. 1:2, (pp. 347-348).
- Odendahl, C. & Springford, J. "Three Ways Covid-19 Will Cause Economic Divergence in Europe", (21.05.2020) *Center for European Reform*, Erişim adresi:

<https://www.cer.eu/publications/archive/policy-brief/2020/three-ways-covid-19-will-cause-economic-divergence-europe>

Orbie, J. (1 Mart 2006) *Civilian Power Europe*, Vol. 41 Issue: 1, (ss.123-128), <https://doi.org/10.1177/0010836706063503>

Öner, S. (Eylül 2014) Avrupa Birliği'nin Ekonomik Krizi ve Kimlik Krizi, *Social Sciences Research Journal*, Volume 3, Issue 3, (ss.5-16) ISSN: 2147-5237, s.7.

Özkural-Köroğlu, N. (güncelleme 31 Aralık 2019) "Brexit Süreci", Mütakabiliyet Siyaset-Diplomasi-Güvenlik, Erişim adresi: <http://www.mutekabiliyet.com/brexit-sureci/>

Pelinka, A. (14 Ocak 2011) "The European Union as an Alternative to the Nation-Stat"e, *Int J Polit Cult Soc*, vol.24, The European Union as an Alternative to the Nation-States.23 DOI: 10.1007/s10767-010-9108-2, <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s10767-010-9108-2.pdf>

Pernoud, R. (güncelleme 18 Nisan 2020) "La Farce de la "solidarité européenne" à la lumière de la pandémie de Covid-19" *Le Vent Se Lève*, Erişim adresi: <https://lvsl.fr/la-farce-de-la-solidarite-europeenne-a-la-lumiere-de-la-pandemie-de-covid-19/>

Saint-Paul, P. (6 Haziran 2020) "L'Europe fédérale, la réponse de l'Allemagne à la crise," *Le Figaro*, güncelleme Erişim adresi: <https://www.lefigaro.fr/conjoncture/2012/06/05/20002-20120605ARTFIG00659-l-europe-federale-la-reponse-de-l-allemande-a-la-crise.php>

- Siles-Brügge, G. (2019) “Le Brexit: incertitudes et contradictions”, *Observatoire de la société britannique*, 24, 9-14, Erişim adresi: <https://journals.openedition.org/osb/3140#text>
- Stammen, T. (2008) “Avrupa Birliğinin Gelişiminde Genişleme ve Derinleşme Süreci Arasındaki Diyalektik İlişki”, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, çeviri Necati İyikan, 196-209; 203.
- Şimşek, D. (2019) Suriyeli Mültecilerin Avrupa’ya Yayılımı: Analitik ve Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (2), (ss.491-516). 493. DOI: 10.31679/adamakademi.622045
- The U.S. and U.K. Were the Two Best Prepared Nations to Tackle a Pandemic-What Went Wrong? (1 Ağustos 2020) *Time*, Erişim adresi: <https://time.com/5861697/us-uk-failed-coronavirus-response/>
- Tıbbi cihaz hayat kurtarıyor (21 Nisan 2020) *İHA*, Erişim adresi: <https://www.ihacom.tr/izmir-haberleri/tibbi-cihaz-hayat-kurtariyor-2586064/>
- Turkey’s progress on the visa liberalisation roadmap. (4 Mayıs 2016) *European Commission*. Erişim adresi: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/background-information/docs/20160504/turkey_progress_visa_liberalisation_roadmap_en.pdf
- Türkiye için Müzakere Çerçeve Belgesi ve İlgili Diğer Belgeler (Ekim 2005) *Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Avrupa Birliği ile İlişkiler Genel Müdürlüğü tercümesi*, (ss.1-19), s.19.

- Türkiye'ye teşekkür yağdı (İspanya ve İtalya'ya yardım) (2.04.2020)
NTV Haber, Erişim adresi: <https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/turkiyeye-tesekkur-yagdi-ispanya-ve-italyaya-yar-dim,wCosuzto70WMIgVYRMtxkg>
- Two criteria remain challenging as Turkey nears visa liberalization with EU (2 Ocak 2019), *Daily Sabah*, Erişim adresi: <https://www.dailysabah.com/eu-affairs/2019/01/02/two-criteria-remain-challenging-as-turkey-nears-visa-liberalization-with-eu>
- Waller, W. (1982-1983) "Europe as a Confederation: The Community and the Nation-State," 21 J. Common Mkt. Stud. 57, Erişim adresi: <https://heinonline.org/HOL/Landing-Page?handle=hein.journals/jcmks21&div=6&id=&page=>
- Weiler, J. H. H. (1985) Alternatives to Withdrawal from an International Organization: The Case of The European Economic Community, 20 Isr. L. Rev. 282, 284, <https://doi.org/10.1017/S0021223700017659>
- Withman, R.G. *From Civilian Power to Superpower? The International Identity of the European Union*, Palgrave Macmillan, (1998, London), (ss. 107-157).
- Xi says China to help Spain fight COVID-19 (17 Mart 2020) *Xinhua*, epidemic, http://www.xinhuanet.com/english/2020-03/17/c_138888706.htm
- Yılmaz, B. (Ekim 2014) "Avrupa Birliği Nereye Koşuyor? Avro Krizinin Nedenleri, Sonuçları ve Türk Ekonomisi Üzerindeki Olası Etkileri", ed. B. S. Akçay, *Türkiye ve AB İlişkileri ve Yeni Gün-dem* içinde, (ss. 67-68).

Yunanistan'ın karasularını 12 mile çıkarmasıyla Türkiye'ye Ege'de yüzde 10'dan az bir alan kalacak (12 Ağustos 2020) *Euronews*, Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/2020/08/12/yunanistan-12-mil-cikisi-ile-turkiye-nin-sinir-uclarina-dokunuyor-gorus>

Yunan-Türk sınırına çıkarma yapan AB yetkilileri: Avrupa'nın birliğini sınamak isteyenler hayal kırıklığına uğrayacak (3 Mart 2020) *Sputniknews*, Erişim adresi: <https://tr.sputniknews.com/avrupa/202003031041524901-yunan-sinirina-cikarma-yapan-ab-yetkilileri-avrupanin-birligini-sinamak-isteyenler->